

פתיחה

בפרשת השבוע כותבת התורה על חטא המרגלים, ועל ניסיונות כלב להיאבק בעצתם. **רש"י** (יג, ל) פירש, שכאשר כתוב בפסוק **"וַיִּהְיֶה כָּל־בְּלִיַּת הָעָם אֶל־מֹשֶׁה וְאֶל־עָלֵה הַנֶּעֱלָה וַיִּרְשְׁנוּ אֹתָהּ כִּי־יָכֹל נֹכַח לָהּ"**, כוונת כלב היתה להראות כאילו הוא פותח בגנאי כלפי משה, ובכך להשיג את תשומת לב השומעים שהיו נגד משה, ואז יוכל להגיד את דבריו.

המשך חכמה (שם) הלך בכיוון שונה. מבחינתו, הסיבה שעם ישראל לא רצה להיכנס לארץ ישראל הייתה מחמת שידעו את נבואת אלדד ומידד שמשה אינו הולך להכניסם לארץ, אלא יהושע. כיוון שהפכו את משה למעין אלהים, חשבו שאין להם סיכוי בלעדיו. לכן ניסה כלב להשתיק את העם 'אל משה', כלומר לומר שלא במשה תלויה הכניסה לארץ, ויכול נוכח לה גם בלעדיו.

על בסיס אותו עיקרון פירש, מדוע יהושע נעדר מכל הוויכוח עם העם. שכן העם ידעו שיהושע עתיד להכניס את עם ישראל לארץ במקום משה, ואם יהושע היה מתערב בוויכוח, היו אומרים שהוא טוען שיש יכולת להיכנס לארץ גם בלי משה רק כדי להגדיל כבוד עצמו, ומסיבות אינטרסנטיות. ובלשונו:

"העניין דהמה היו מתפחדים, מפני ששמעו מ'אלדד ומידד מתנבאים' משה מת ויהושע מכניס לארץ הלא יפלו כולם לפי חרב. ולכן השתיק כלב את העם, במה שיחסו את כל המופתים אל משה. שאמר ויהס כלב את העם במה שמיחסים הכל 'אל משה'. ולכן לא היה יהושע יכול לדבר זה, מפני שהיו אומרים שלכבוד עצמו דורש, שהוא יכניסם לארץ ויבטחו עליו¹."

כאשר משה ואהרן שמעו את דברי המרגלים והעם שנהו אחריהם, נפלו על פניהם, ובעקבות כך נעסוק השבוע בהלכות נפילת אפיים. נראה את מחלוקת הפוסקים האם נפילת אפיים היא חובה או רשות, וההשלכות לכך. כמו כן האם יש נפילת אפיים במקום בו אין ספר תורה, ומה דין תחנון בלילה.

רשות או חובה

האם חובה ליפול אפיים לאחר תפילה שמונה עשרה? נחלקו בכך הראשונים בעקבות הגמרא במסכת בבא מציעא (נט ע"ב). הגמרא כותבת, שלאחר שנידו את רבי אליעזר במעשה תנורו של עכנאי מכיוון שלא קיבל את סמכות חכמים, 'אמא שלום' אשתו, שהייתה אחות רבן גמליאל מנעה ממנו ליפול אפיים, כדי שלא יהרוג את רבן גמליאל (שהיה אחד מהחכמים שנידו אותו) בתפילתו.

יום אחד, חשבה שלא אומרים תחנון כיוון שהגיע א' בחודש, יום שלא אומרים תחנון, אך לא ידעה שאותו חודש היה חודש מלא, כך שלמעשה אותו יום היה יום חול ולא ראש חודש. כאשר גילתה את טעותה ומצאה את רבי אליעזר נופל על פניו, אמרה לו שיקום, כיוון שכבר הרג את אחיה, ואכן כך היה. נחלקו הראשונים בביאור הגמרא:

א. **הריב"ש** (שו"ת ס' תיב) הוכיח מגמרא זו, שנפילת אפיים היא רשות בלבד. ולראייה, שאם נפילת אפיים היתה חובה, כיצד ייתכן שהצליחה אמא שלום לגרום לרבי אליעזר שלא לומר נפילת אפיים כל יום ולבטל חובה גמורה? אלא וודאי שמדובר ברשות. על בסיס זה ביאר מדוע מקילים ופעמים רבות לא אומרים תחנון (כמו חנוכה ופורים), שכן מדובר במנהג רשות בלבד. ובלשונו:

"תשובה דבר זה של נפילת אפים אינו חובת התפילה, אלא שהיה מנהג גם בימי רז"ל... וכן בבבא מציעא פרק הזהב (נ"ט ע"ב) אמרין אימא שלום דביתו דרבי אליעזר אחתיה דרבן גמליאל הות. כל יומא לא הות שבקא ליה למיפל על אפיה וכו'. ואם היה מחובת התפילה, חס ושלום שהיה הצדיק ההוא נמנע ממה שיהיה חובה בעבור אשתו. ולהיות זה רשות ומנהג בעלמא, לזה יש ימים שנוהגין בהם בקצת מקומות בנפילת אפים, ומקצת מקומות שלא נהגו כן."

ב. **מהריטב"א** (ד"ה לא) ניתן להבין, שנפילת אפיים היא חובה. בניגוד לריב"ש שפירש שאמא שלום הייתה גורמת לרבי אליעזר שלא להגיד נפילת אפיים (והצליחה בכך כיוון שהיא רשות), הוא פירש שהיא רק הייתה גורמת לו להפסיק בדיבור בין שמונה עשרה לתחנון. ולמרות שלאחר מכן היה משלים את אמירת התחנון, כבר לא היה באמירה זו כח להרוג את רבן גמליאל.

כך כתב גם רבו של הריטב"א, **הרא"ה** (פקודת הלויים עמ' פט), וביאר שהסיבה שהגמרא במסכת ברכות (מב ע"א) לא כותבת שיש להסמך אמירת תחנון לתפילת שמונה עשרה (כפי שיש להסמך גאולה לתפילה ונטילת ידיים לברכה) היא, שיש ימים שאין בהם תחנון, לכן לא שייך לומר שתמיד יש להסמכם.

להלכה

נחלקו האחרונים בפסק ההלכה:

א. **בשולחן ערוך** (או"ח ס' קלא) הובאו שני הדברים. כלומר, אמירת תחנון היא רשות כדעת הריב"ש, ובכל זאת אסור להפסיק בדיבור בין שמונה עשרה לתחנון כדעת הריטב"א. בטעם הדבר שבסימן נא (סעיף ד') כתב שאין להפסיק בדיבור מברוך שאמר ועד שמונה עשרה ולא כתב שאסור עד לאחר תחנון, ביאר **מחצית השקל** (שם), ששם מדובר בימים בהם אין תחנון.

ב. **המגן אברהם** (שם, א) הסכים שאמירת תחנון היא רשות, אך על בסיס פירושו של הריב"ש חלק וכתב, שדווקא שיחה ממושכת המסיחה את הדעת לגמרי אסורה וכפי שהסיחה אמא שלום את דעתו של רבי אליעזר, ולא שיחה קלה. על בסיס זה כתב, שאין תהיה כיצד מפסיקים בין שמונה עשרה לתחנון בתחינות וכדומה.

¹ כך פירש את הסיבה מדוע משה רבינו לא נכנס לארץ ישראל. כדי להוציא ממחשבת העם שמשה הוא אלהים ובזכותו תלויה הכניסה לארץ, היה צורך להיכנס בלעדיו לארץ. לכן, כאשר בפרשת דברים אומר משה: **"גם־בִּי הִתְאַנֵּף יְקֹנֶה בְּגִלְלָתִי לֵאמֹר גַּם־אֲתָה לֹא־תִבָּא שָׁמָּה"**, הכוונה שהוא לא נכנס לארץ בגלל מחשבתם שהכל תלוי בו.

נחלקו הפוסקים האם נפילת אפיים בעמידה או בישיבה:

א. **הריב"ש** (שם) על בסיס הבנתו שנפילת אפיים היא רשות, כתב שניתן לומר נפילת אפיים בעמידה, וכן הסכים **המהרי"ל** (דרכי משה קלא). ואדרבה הוסיף הריב"ש, יש בכך יתרון, שכן אומרים תחנונים בעמידה כפי שתפילת שמונה עשרה נאמרת בעמידה. בביאור הטעם מדוע בכל זאת נהגו לומר בישיבה תירץ, שבגמרא נראה שכן היה מנהגם של אב"י ורבא, לכן הלכו בעקבותם.

ב. **השולחן ערוך** (קלא, ב), על אף שכאמור הסכים שנפילת אפיים רשות, מכל מקום כתב שעל פי חכמי הקבלה יש לומר נפילת אפיים בישיבה דווקא (למעט הווידי, אותו יש לומר בעמידה). ג. **המשנה ברורה** (שם, י) בדעת ביניים כתב, שלכתחילה יש לנהוג כשולחן ערוך, אבל בשעת הדחק, לדוגמא כשאין לאדם מקום לשבת, מותר לומר את התחנון בעמידה.

נפילת אפיים

בעוד שלתפילת שמונה עשרה יש פחות או יותר נוסח מסודר, כיוון שבגמרא במסכת מגילה מובא סדר הברכות, הרי שלאמירת תחנון אין נוסח, שכן בגמרא כתוב רק שהיו נופלים על פניהם ומתחננים². בעקבות כך התפתחו המנהגים השונים, אלו מזמורים אומרים, והאם יש לומר 'אשמנו בגדנו' לפני תחנון, מנהג אותו חידש האר"י.

א. למרות שכאמור הדבר היחיד שמוזכר בגמרא הוא נפילת האפיים, למעשה מנהג הספרדים שלא ליפול. הנימוק, שעל פי הזהרה נפילת האפיים מסמלת מסירות נפש גמורה לקב"ה, וכיוון שיש חשש שהנופל לא בפועל לא ימסור נפשו באמת, יש חשש שיסתלק מהעולם בקיצור ימים, ולכן לא נופלים אפיים. ובלשון **הילקוט יוסף** (קלא, טז):

"המנהג פשוט אצל הספרדים ועדות המזרח לומר המזמור לדוד אליך ה' נפשי אשא, ואבינו מלכנו, מבלי ליפול על פניהם כלל, מפני שעל פי דברי הזהרה הקדוש הנופל על פניו ואינו מכון לבו כראוי כשאומר המזמור הנ"ל, עלול ח"ו להסתלק מן העולם בקיצור ימים ושנים, ולכן נהגו להמנע מנפילת אפים, אלא אומרים אותו כדרך הקורא מזמור תהלים בלבד

ב. בניגוד למנהג הספרדים, האשכנזים נהגו ליפול, כיוון שאופן הפסיקה האשכנזית פחות חוששת לדברי הזהרה והמקובלים, וכן ייתכן שנפילת אפיים היא מחמת הבושה מהחטאים, ולא על מנת להראות מסירות הנפש. עם זאת, **הרוקח** (שכד) ובעקבותיו **הרמ"א** (שם, ח) פסקו, שבמקום שאין ספר תורה לא נופלים אפיים, וראייה לדבריהם הביאו מספר יהושע.

בספר יהושע (ז, י) מסופר, שלאחר הפסד עם ישראל לעי, נפל יהושע על פניו לפני ארון ה', משמע שדווקא לפני ארון ה' נופלים. **הט"ז** (שם, ה) דחה ראייה זו, שכן במעשה פילגש בגבעה מסופר שבני ישראל בכו ועשו תשובה לפני ארון ה', האם ניתן ללמוד מכך שניתן לעשות תשובה רק לפני ארון הקודש? וודאי שלא, והוא הדין במקרה של יהושע. ובלשונו:

"וכתב בית יוסף, ואני אומר אם קבלה נקבל ואם לדין יש תשובה עד כאן לשונו. ולי נראה, דהתשובה היא שהרי כתיב במעשה פילגש בגבעה ויבכו וישבו לפני ה', הכא נמי נימא התם דבכיה ותשובה היא דווקא במקום שיש ספר תורה ולא במקום אחר? אלא ודאי דאין למדין כן ממה שכתוב לפני ה', הכי נמי כאן."

למעשה המנהג כמו הרוקח והרמ"א, ולא כדברי הט"ז. עם זאת ישנם מקרים נוספים, בהם גם האשכנזים נופלים אפיים למרות שאין ספר תורה. **הגרש"ז אויערבך** (אשי ישראל פרק כה) כתב שבירושלים העתיקה (ויש אומרים גם החדשה) אומרים תחנון ונופלים אפיים בכל עניין, שכן ירושלים נחשבת תמיד לפני ה'.

הרב משה פיינשטיין (אגרות משה ה, כ) הוסיף, שאפילו כאשר אין ספר תורה אך יש במקום ספרי קודש מודפסים נוהגים להקל, ועל אף שאין זה נחשב ממש לפני ה', מכל מקום, כיוון שנפילת האפיים בזמנינו שונה מזמן הגמרא (אז היו נופלים לגמרי על הרצפה), יש מקום לומר שגם ספרי קודש מספיקים לשם כך.

תחנון בבין השמשות

נקודה נוספת בה דנו הפוסקים היא, האם אומרים תחנון בלילה ובבין השמשות:

הבית יוסף (קלא, ג) כתב בשם **ספר הצורות** שלא אומרים תחנון בלילה, וכן פסק **בשולחן ערוך**. ההסבר לכך הוא, שמקובל על חכמים שנפילת אפים היא רמז למדת הלילה "וקרוב הדבר לקצץ בנטיעות". בפסיקתו חלק על **הגאונים** (מובא במהר"ם ס' תרג) **והרמב"ם** (תפילה ה, טו), שסברו שאין בכך איסור. למעשה נהוג כדעתו, ודנו הפוסקים האם בבין השמשות מותר לומר תחנון:

א. **הט"ז** (שם, ח) **והרב עובדיה** (יחזקאל דעת ו, ז) סברו, שאין איסור לומר תחנון בבין השמשות. בטעם הדבר נימק הרב עובדיה, שמדובר בספק ספיקא, ספק שמא הלכה כדעת הגאונים שמותר לומר תחנון בלילה, וגם אם אין הלכה כמותם ואסור לומר בלילה, שמא בין השמשות נחשב יום.

ב. **המגן אברהם** (שם, ט) על פי ביאורו של **מחצית השקל** (שם) כתב, שבבין השמשות אין לומר תחנון, כיוון שגם בבין השמשות מתחילים התעוררות הדינים, וכן מובא בשם **הגרש"ז אויערבך** (הליכות שלמה יג, ד) שכן נוהגים בירושלים. ג. **האליה רבה** (קלא, ח) בדעת ביניים סבר, שמותר לומר את המזמורים אך אין ליפול אפיים.

שבת שלום! קח לקרא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שיעוד אנשים יקראו...³

² כפי שראינו בעבר (יום כיפור שנה ג'), יש איסור להשתחוות מחוץ למקדש בפישוט ידיים ורגליים על רצפת אבן, והעושה כך עובר על הלאו 'לא תתנו אבן משכית בארצכם'. משום כך בעבר (ואצל חלק מהתימנים גם בזמן הזה), כאשר משתחוים לא מצמידים את הראש לרצפה, אלא מטים אותו מעט. בזמן הזה המנהג הרווח הוא כלל לא ליפול על הרצפה, וכך בוודאי אין בעיה. השלכה נוספת לכך היא, שהגמרא במסכת מגילה כותבת שאין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו בציבור, אלא אם כן יודע שיענה כיהושע בן נון - ודין זה שייך רק בנפילת אפיים של פעם.

³ מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? tora2338@gmail.com